

- слов'язознавства Київського славистичного університету. – Випуск 8. – Рівне: РІС КСУ, 2009. – С. 3-8; Киридон А. Колективна пам'ять в темпоральному модусі репрезентації / А. Киридон // Київська старовина. – 2010. – №4. – С. 96-105; Киридон А. Конструкт “колективна пам'ять” у фокусі часу: теоретичний дискурс / А. Киридон // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія “Історичні та політичні науки” Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'язознавства Київського славистичного університету. Випуск 10. – Рівне : РІС КСУ, 2010. – С. 65-71; Коник А. “Історична пам'ять” та “політика пам'яті” в епоху медіакультури / А. Коник // Вісник Львівського університету. 2009. – Вип. 32. – С. 153-163.
9. Коник А. “Історична пам'ять” та “політика пам'яті” в епоху медіакультури / А. Коник. – Вісник Львівського Ун-ту Вип. 32. – 2009. – С. 153-163.
 10. Кравченко І. Г. Роль пам'ятника в формуванні традицій / І. Г. Кравченко // Проблеми теорії і практики фінансово-кредитної системи. Матеріали ІІ Всеросійської науково-практичної конференції. Волгоград: ВолГАСУ, 2008. – С. 58-65.
 11. Маклюк О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації центрально-східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2011, Вип. XXX. – С. 223-232.
 12. Хаттон П. Х. История как искусство памяти. – СПб.: Владимир Даль, 2003. – 424 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/hatt/05.php
 13. ЦДАВО України. – Ф. 5116. – Оп. 10. – Спр. 427. – Арк. 13.
 14. Шаповал Ю. Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні / Ю. Шаповал // Дзеркало тижня. – 2007. – 23-29 червня; Стуканов С. Про політику пам'яті та культуру (До річниці Голодомору) / С. Стуканов // День. – 2007. – 27 листопада.

КАЛИБОВЕЦ С. Н. Мемориали Великой Отечественной войны в городах-героях Украины и политика памяти (1942–1980 гг.)

В статье рассмотрен вопрос установления мемориалов в городах-героях Украины на честь увековечения памяти павших воинов во время Великой Отечественной войны; коммеморации памяти в Украине 1942–1980-х гг.

Ключевые слова: историческая память, коммеморация, Вторая мировая и Великая Отечественная война, военные погосты, памятники, мемориалы.

KALIBOVETS S.M. Memorials of Great Patriotic war in the cities-heros of Ukraine and policy of memory (1942-1980 th)

In the article the question of establishment of memorials is considered in the cities-heros of Ukraine as a token of immortalization of memory of falling warriors in the Great Patriotic war-time; comemoration memory in Ukraine 1942 – 1980 th

Keywords: history memory, commemoration, Second world and Great Home war, soldiery village cemeteries, monuments, memorials.

**Торубара А. О.
(Україна, Чернігів)**

**НІЖИНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЛІЦЕЙ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА
НАПРИКІНЦІ 50 – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 70-Х РР. ХІХ СТ.**

В статті йдеться про завершальний період існування Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька. З'ясовано причини занепаду цього навчального закладу та висвітлено процес його реформування в Історико-філологічний інститут.

Ключові слова: Ніжин, ліцей, професор, студент.

Ніжинська вища школа значною мірою прислужилася розвитку вітчизняної освіти, науки і культури. 29 липня 1805 р. імператор Олександр I підписав указ про заснування в Ніжині Гімназії вищих наук, але втілити його в життя вдалося лише у вересні 1820 р., коли новостворений навчальний заклад гостинно відкрив свої двері для дворянської молоді Лівобережної України. Ніжинська вища школа зазнала неодноразових трансформацій, зумовлених як об'єктивними причинами, так і суб'єктивними факторами. Відтак, у 1832 р. Гімназію вищих наук було реорганізовано у Фізико-математичний ліцей, який не виправдав покладених на нього сподівань, і 24 квітня 1840 р. був виданий імператорський указ про перетворення Ніжинського фізико-математичного ліцею кн. Безбородька в юридичний. Тоді ж було затверджено і новий Статут, згідно з яким мета новоствореного Ліцею полягала в поширенні відомостей в "частині вітчизняного законодавства". Ліцей мав стати спеціальною юридичною школою для підготовки чиновників, причому в розробці Статуту брав участь відомий фахівець в галузі правознавства, тодішній ректор Київського університету К. А. Неволин [3, с. 56]. За винятком "Енциклопедії законознавства" в Ліцеї не викладалось жодної науково-теоретичної дисципліни з царини права. Усе зводилось до засвоєння Зводу законів Російської імперії.

Повний курс навчання тривав три роки й поділявся на 6 семестрів. Вихованці, які закінчили курс на "добре", отримували право на чин XII класу при вступі на цивільну службу, на "задовільно" – на чин XIV класу. В разі вступу на військову службу випускники ліцею прирівнювались до випускників університетів. Студенти, які закінчили "с успіхом" курс в ліцеї, приймались без екзаменів на I курс університетів, а на інші курси – після складання відповідних екзаменів [15, с. 18]. У стінах цього ліцею освіту отримали М. В. Гербель, Л. І. Глібов, І. В. Лашнюков, Ф. Б. Богушевич та інші видатні діячі вітчизняної науки та культури.

З кінця 1850-х рр. Юридичний ліцей почало лихоманити. В періодичній пресі з'являлись публікації про його занепад та необхідність реформування. Причини занепаду Ліцею зрештою зводились до нестачі коштів. Цей заклад утримувався на 12,5 тисяч крб. в рік, причому усі 24 казеннокоштні студенти перебували на повному забезпеченні коштом Ліцею [18, с. 97]. За даними 1840 р. професори Ліцею отримували 750 крб. на рік, директор – 571 крб. Навіть становище учителів гімназій було кращим, ніж професорів Ліцею. Молодий кандидат університету міг прийти працювати вчителем у гімназію та отримувати заробітну платню 1,5–2 тисячі крб. [14, с. 418]. Така ситуація негативно впливала на кількісний та якісний склад викладачів Ліцею. Професорський склад кафедр дуже швидко змінювався, дехто приходив до Ліцею для того, щоб підготуватися до здобуття наукового ступеня. Так, коли В. Незабинтовський, професор кафедри законів державного управління, переїхав до Києва, цю посаду займали А. Янишевський (1853–1861 рр.),

Л. Жданович (1861–1862 рр.), І. Патлаєвський (1863–1866 рр.), знову Л. Жданович (1866–1873 рр.), Н. Яснопольський (1873–1876 рр.). На кафедрі словесності після А. Линниченка працювали Є. Белобров (1855–1863 рр.), О. Вороний (1864–1872 рр.), І. Іващенко (1873–1874 рр.) [18, с. 102]. Деякі професори через нестачу коштів шукали підробітки поза Ліцеєм, що негативно позначилося на виконанні їхніх безпосередніх обов'язків. Проте, незважаючи на все це, Ліцей працював і тримався на належному рівні. Професори читали лекції, які досить високо цінувались, займались науковою роботою, хоча її продуктивність помітно знизилась. Коли в 1863 р. міністр О. Головнін зажадав даних про опубліковані та підготовлені до друку праці професорів Ліцею, вони подали списки своїх досліджень [5, с. 256]. Дехто з них стверджував, що підготував до друку посібники та курси лекцій з предметів, які вони викладають, але коштів на друк бракує.

Ще у 1859 р. Рада Ліцею підготувала проект його реформування, але в ньому йшлося тільки про розширення кола предметів, що викладались, за рахунок дисциплін, які вивчались на юридичних факультетах університетів, та внесення деяких змін до статуту 1840 р. [3, с. 169] Цей проект передбачав виділення додаткових коштів для Ліцею і саме тому, напевне, він так і залишився на папері.

У 1863 р. за браком коштів був закритий Ліцейський пансіон, відтак студенти були вимушені винаймати квартири у городян, а невдовзі був скасований формений одяг вихованців.

Досить жорстку оцінку стану Ліцею було наведено в “Записке о необходимости преобразования лицеев Демидовского и князя Безбородко”, підготовленій у Міністерстві народної освіти. Відзначалось, зокрема, що внаслідок невизначеності статусу і недосконалих навчальних планів з них (студентів) “не выходят ни хорошие камералисты, ни юристы” [1, с. 56]. Стверджувалось, що “в самом устройстве этих заведений таятся причины их упадка. Действительно, лицеи наши не имеют доселе никакого определенного, ни научного, ни практического значения; они занимают какое-то среднее место между университетами и гимназиями. Естественным следствием этого является несчастная поверхностность образования, которая всегда вредила нашему обществу”.

Ця ж думка практично дослівно була викладена в “Обзоре деятельности ведомства Министерства народного просвещения за 1862–1864 гг.”: “Заведения эти [Демидовский в Ярославле и князя Безбородко в Нежине] не имеют никакого определенного, ни научного, ни практического значения; они занимают какое-то среднее место между университетами и гимназиями и не принадлежат вполне ни к разряду средних, ни к разряду высших учебных заведений. Естественным следствием этого является поверхностность образования, делающая лицеи в нынешнем их виде заведениями совершенно бесполезными” [4, с. 331].

Причинами занепаду Ніжинського ліцею Міністерство вважало близькість Київського університету св. Володимира, слабкість викладацьких кадрів, низькі оклади професорів, невідповідність навчальних програм вимогам часу, недостатнє фінансування.

Водночас було висловлено низку пропозицій з приводу реформування Ніжинського ліцею: перетворити його у факультет Київського університету; створити на його базі вище реальне або агрономічне училище; скасувати Ліцей та утримувати на його кошти стипендіатів князя Безбородька в університетах та інших навчальних закладах країни.

Усі, крім останнього, варіанти потребували значних коштів, одержати які в Державному казначействі, органах місцевого самоврядування або від спадкоємців-засновників Ліцею годі було і сподіватись. Відтак міністр народної освіти О. Головнін схвалив проект реформування Ліцею, що був запропонований 7 грудня 1865 р. Почесним попечителем цього закладу графом О. Кушельовим-Безбородьком. Передбачалося передати Ніжинській гімназії усі приміщення, бібліотеку та інше майно Ліцею кн. Безбородька; передати кошти, що залишаться на рахунку, Ніжинській гімназії на утримання ліцейської будівлі, церкви її та настоятеля; зберегти звання Почесного попечителя Ліцею за старшим в роді графів Кушельових-Безбородько з правом затверджувати обраних університетом кандидатів на стипендію князя Безбородько; надати Почесному попечителю право, в разі потреби, відновити в Ніжині, вищий навчальний заклад і повернути йому усе майно [6, с. 53].

Необхідність перетворення Ліцею в проекті пояснювалась таким чином: “Устав Нежинского лицея, в течении сорокашестилетнего существования этого заведения, три раза подвергался изменениям, с целью более специализировать и приблизить курс оного к потребностям края; но опыт убедил, что заведение это, не смотря на все усилия правительства, не достигает цели, и поэтому постоянно имеет крайне ограниченное число учащихся и весьма неполный комплект преподавателей, и что в настоящее время, при введении новых штатов в университете и гимназии, Лицею будет еще труднее иметь преподавателей, которые бы согласились принять меньший оклад в Лицее, когда в университетах и гимназиях находятся многие вакансии преподавательских должностей с большим содержанием” [7, с. 5].

Але новий міністр народної освіти гр. Д. Толстой побачив у цьому проекті порушення волі засновника і вирішив призупинити чергове реформування Ліцею. Водночас він наголошував на “крайне бедственном”, “безотрадном”, “безысходном” становищі Ліцею. Ухвалена 14 березня 1869 р. постанова “О разрешении приступить к преобразованию Нежинского лицея на личном осмотре сего учебного заведения Министром народного просвещения” відзначала плачевний фінансовий стан

Ніжинського ліцею, що отримував “всего до 13325 руб. в год, т.е. в половину меньше содержания обыкновенной классической гимназии” [10, с. 144].

Саме у цей критичний для Ліцею момент несподівано почала зростати чисельність студентів: у зв'язку з проведенням судової реформи виникла гостра потреба у фахівцях-юристах, а здобути освіту в Ліцеї можна було швидше і простіше, ніж в університеті.

Крім того, тоді було скасовано вступні іспити до університетів – відтепер до них могли вступати тільки особи з атестатами гімназій, отримати які було досить важко. Натомість до Ліцею вступні іспити ще зберігались. Вступивши у такий спосіб до Ліцею, студенти мали право переходу в університет, чим і користувались. З 1869–1870 навчального року кількість абітурієнтів досягала 200, а на перший курс вступало близько 100 осіб [3, с. 178]. Але згодом студенти починали масово подавати прохання про переведення їх до Київського або Новоросійського університетів. Відтак у 1871 р. адміністрація Університету св. Володимира проекзаменувала охочих перевестися з Ніжина й звернула увагу на досить низькі показники з деяких дисциплін.

Водночас до Ліцею почали переходити студенти університетів, які вважали, що не впораються з програмою університету, не склали останнього екзамену, сімейні люди, які хотіли скоріше закінчити навчання. Студенти усіх цих категорій вступали на другий, а іноді і на третій курс, тому третій курс був найчисленнішим, наприклад, у 1872 р. – 69 чол., у 1873 р. – 65 чол. 11 березня 1872 р. на підставі розпорядження міністра народної освіти “Об отмене в лицее князя Безбородко вступительных испытаний и о представлении желающим поступать в оный держать экзамен при гимназиях” Ліцей був позбавлений права проводити вступні іспити. Відтепер до Ліцею могли вступати тільки на підставі атестатів гімназій і “поверочных испытаний из некоторых предметов, имеющих близкое отношение к юридическим наукам” [11, с. 2386].

Як з'ясувалось, це розпорядження зініціював сам директор Ліцею М. Чалий, який водночас очолював гімназію. Тоді замість восьмого класу в гімназіях був 2-річний сьомий клас, і тільки найкращі учні, з дозволу начальства, допускались до екзамену після закінчення першого року перебування в сьомому класі. “Затем, – писав у своєму проекті М. Чалий, – для нежелающих остаться на второй год в седьмом классе предвидится два выхода: или они явятся к экзамену в гимназии в качестве посторонних лиц домашнего приготовления, или придут в Нежин держать вступительный экзамен в Лицее князя Безбородко, чтобы потом перейти в университет, как это показали предшествовавшие годы” [2, с. 5].

Це призвело до різкого скорочення чисельності студентів першого курсу, хоча контингент студентів другого і третього курсів залишався стабільним за рахунок осіб, які переводились з університетів.

8 червня 1873 р. розпорядженням Міністерства народної освіти “О правилах для студентов лицея князя Безбородко” були регламентовані прийом до Лицею, проведення іспитів, переведення та випуск [13, с. 1325].

До Лицею приймалися випускники гімназій після досягнення 17-літнього віку. Студенти юридичних факультетів університетів та Демидівського лицею приймалися у порядку переводу на будь-який курс.

Під час прийому подавалися такі документи: прохання про прийом; гімназійний атестат; метричне свідоцтво про народження та хрещення; документ про походження; свідоцтво про поведінку (благонадійність) з поліції. Вступники мали складати іспити з російської мови і предметів, що мали відношення до юридичної освіти [15, с. 112].

Іспити в Лицеї були річні чи курсові та випускні. Річні складали студенти I та II курсів з вивчених предметів, а випускні складали студенти III курсу з усіх предметів.

Іспити могли бути як усні, так і письмові. Усні екзамени проводилися за білетами, причому студенту заборонялось користуватись конспектами.

Оцінювались знання за п'ятибальною шкалою: 5 – відмінно, 4 – добре, 3 – задовільно, 2 – посередньо, 1 – слабко, 0 – абсолютне незнання.

Під час випуску і переведення з курсу на курс загальні оцінки складались з балів з кожного предмета; балів за річний та короткий твір; загальної суми балів з головних предметів; загального середнього балу від цієї суми; суми балів з додаткових предметів; загальної суми балів [17, с. 16].

Студент переводився з курсу на курс, якщо середній бал був вищим трьох, а двійки допускались з одного з додаткових предметів. Студент міг залишатись на курсі не більше двох років підряд, усього на повторний курс могли залишатись лише двічі.

Для випуску з чином XII класу необхідно було одержати з основних предметів середній бал 4 і з кожного предмету окремо не менше 3, з додаткових – середній бал з кожного предмету не менше 3. Для випуску з чином XIV класу існували такі ж вимоги, як при переводі з курсу на курс.

7 травня 1874 р. міністр народної освіти граф Д. Толстой направив до Державної ради пропозицію щодо перетворення Лицею князя Безбородька в Ніжині на Історико-філологічний інститут, оскільки “лицей князя Безбородко не имеет доселе никакого определенного, ни научного, ни практического значения; он занимает какое-то среднее место между университетами и гимназиями” [12, с. 1840].

13 вересня 1874 р. Державна рада розглянула питання щодо перетворення Лицею князя Безбородька на Історико-філологічний інститут. У рішенні, зокрема, зазначалось: “Осуществление этой мысли может, без сомнения, принести благотворные результаты, удовлетворив до некоторой степени и притом с наивозможно меньшим обременением

Государственного казначейства, постоянно ощущаемой у нас повсеместно потребности в хорошо подготовленных учителях” [9, с. 53].

Водночас граф Д. Толстой заявив, що план перетворення Лицею готувався за активної участі безпосереднього спадкоємця заповідачів – попечителя Лицею графа А. Мусіна-Пушкіна.

В обговоренні питання взяли участь князь С. Урусов, Д. Делянов, Н. Метлін, граф Д. Толстой, Ф. Новосильський, Є. Герстфельд, М. Островський, П. Шамшин, статс-секретар Е. Перетц [16, с. 107].

20 листопада 1874 р. було видано постанову “О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко-филологический институт князя Безбородко” [12, с. 1842].

1 січня 1875 р. директор Лицею М. Чалий вийшов у відставку. На посаду директора Історико-філологічного інституту був призначений ординарний професор, доктор слов'янсько-руської філології М. Лавровський, який і завершив остаточну реорганізацію Лицею в інститут [17, с. 23].

Так закінчив своє існування Юридичний лицей, який відіграв помітну роль у розвитку освіти й підготовці фахівців-працівників. З його стін вийшли 34 випуски – 838 осіб, близько половини яких присвятили себе судовій справі, зокрема запровадженню в життя судової реформи 1864 р.

Використана література:

1. Записка о необходимости преобразования лицеев Демидовского и князя Безбородко – СПб., 1867. – 1096. – 66 с.
2. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений. [Демидовский юридический лицей в Ярославле. Лицей князя Безбородко в Нежине] // Журнал Министерства народного просвещения. – 1874. – Январь. – Современная летопись. – С. 1-6.
3. Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – 208 с.
4. Обзор деятельности ведомства Министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862, 63 и 64 годах (с приложениями). – СПб. : Тип. Ф. С. Сущинского, 1865. – 331, 382 с.
5. Обзор деятельности Министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862, 63 и 64 гг. (с прил.). – СПб., 1865. – 256, 289 с.
6. О преобразовании лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко-филологический институт князя Безбородко // Журнал Министерства народного просвещения. – 1875. – Февраль. – С. 50-54.
7. О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине. – СПб., 1874. – 10 с.
8. О преобразовании Лицея князя Безбородко в Нежине. – СПб., 1874. – 54 с.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – СПб., 1830 – 1884. – Т. 41. – 1790 с.
10. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Царствование императора Александра II (1865 – 1870 гг.). – СПб. : Тип. АН, 1871. – Т. 4. – 1752 с. – с. 144, 44, 40.
11. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения // Царствование императора Александра II, 1871 – 1873 гг. – СПб.: Тип. В. С. Балашова, 1877. Т. 5. – 2258, 53, 30, 30 с.
12. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Царствование императора Александра II (1874 – 1876 гг.). – СПб. : Тип. В. С. Балашова. – 1878. – Т. 6. – 1830, 59, 44 с.
13. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения за 1871 – 1873 гг. – СПб. : Тип. В. С. Балашова, 1881. – Т. 5. – 1322, 73, 32 с.
14. *Гербель Н. Н.* Я. Макаров / Н. Гербель // Гимназия Высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – Отд. 1. – С. 416-421.

15. Егоров А. Д. Лицей князя Безбородко / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – 130 с.
16. Егоров А. Д. Лицеи России: (Опыт ист. хронологии) : в 5 кн. / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – Кн. 2. Лицей князя Безбородко [Нежин]. – 129 с.
17. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко // Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – Отд. 1. – С. 9-24.
18. Самойленко Г. В. Юридичний лицей (1840–1875) / Г. В. Самойленко // Г. В. Самойленко. Ніжинська вища школа (1820 – 1995). – Ніжин, 1995. – С. 93-118.

ТОРУБАРА А. А. Нежинский юридический лицей князя Безбородька в конце 50 – в первой половине 70-х гг. XIX в.

Статья посвящена завершающему периоду существования Нежинского юридического лицея князя Безбородько. Выяснены причины упадка этого учебного заведения и освещен процесс его реформирования в Историко-филологический институт.

Ключевые слова: Нежин, лицей, профессор, студент.

TORUBARA A. O. Nizhnsky legal Lyceum of prince Bezborodko in the late 50 – in the first half of the 70 s the nineteenth century.

The article is dedicated to ending the period of the existence of a legal person of Prince Nizhyn Bezborod'ko. The reasons for the decline of the institution and highlighted the process of reform in the Institute of History and Philology.

Keywords: Nizhyn, Lyceum, professor, student.

Черкасов О. В.
ФДОУ ВПО “Морська державна академія
імені Ф. Ф. Ушакова” Кримська філія (м. Севастополь)

ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА У ТВОРЧОСТІ Г. А. БОНЧ-ОСМОЛОВСЬКОГО

У статті подано загальну характеристику наукової діяльності Г. А. Бонч-Осмоловського як історика та історіографа вітчизняного палеоліту. Акцентовано на новачійних ідеях та відкриттях ученого, важливих для розвитку сучасної історії первісного суспільства.

Ключові слова: первісна історія Криму та України, первісна стоянка, історіографія історії первісного суспільства.

*Якщо центром археологічного дослідження стає виявлення процесів...,
то й звичайні уламки набувають важливого значення...
У палеоліті немає непридатного матеріалу.
Г. А. Бонч-Осмоловський*

В умовах сучасних соціокультурних перетворень та змін учені все частіше звертаються до наукової спадщини вітчизняних представників історичної науки. Їх архівовані та друковані праці становлять серйозний інтерес, адже поза врахуванням їх внеску палітра розвитку науки та культури загалом залишається неповною. Останнім часом з'явилися розвідки,